

O'RTA OSIYO MUTAFAKKIRLARINING PEDAGOGIK QARASHLARI VA ULARNING ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDAGI AHAMIYATI

B.I.Karimov¹

Mas'ul muallif: Karimov Behruz Ibrohimbekovich, Buxoro xalqaro universiteti magistranti.

Accepted: 23 Sentabr 2026

Published: 23 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Karimov, B. I. O'RTA OSIYO MUTAFAKKIRLARINING PEDAGOGIK QARASHLARI VA ULARNING ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDAGI AHAMIYATI / B. I. Karimov // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 9, № 2. — B. 197–199.

1. Buxoro xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'rta Osiyo mutafakkirlarining pedagogik qarashlari, ularning ta'lim va tarbiya haqidagi nazariy g'oyalari hamda bu g'oyalarning zamonaviy ta'lim tizimi bilan o'zaro bog'liqligi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib va Alisher Navoiy kabi buyuk allomalarning pedagogik qarashlari qiyosiy tahlil qilinib, ularning ta'lim jarayoniga oid nazariy yondashuvlari o'rganiladi. Shuningdek, maqolada bugungi ta'lim tizimida yuzaga kelayotgan ayrim muammolar tahlil qilinib, Sharq mutafakkirlarining pedagogik merosi asosida ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: pedagogika, ta'lim-tarbiya, pedagogik meros, Sharq mutafakkirlari, barkamol inson, pedagogik muammolar, ta'lim tizimi, qiyosiy tahlil.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ МЫСЛИТЕЛЕЙ СРЕДНЕЙ АЗИИ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье с научной точки зрения анализируются педагогические взгляды мыслителей Средней Азии, их теоретические идеи о воспитании и образовании, а также взаимосвязь этих идей с современной системой образования. В исследовании проводится сравнительный анализ педагогических взглядов таких великих учёных и мыслителей, как Абу Наср Фараби, Абу Райхан Беруни, Абу Али ибн Сина, Юсуф Хос Хожиб и Алишер Навои, изучаются их теоретические подходы к образовательному процессу. Кроме того, в статье рассматриваются некоторые проблемы, возникающие в современной системе образования, и на основе педагогического наследия восточных мыслителей предлагаются научные выводы и практические рекомендации по их преодолению.

Ключевые слова: педагогика, образование и воспитание, педагогическое наследие, восточные мыслители, гармонично развитая личность, педагогические проблемы, система образования, сравнительный анализ.

PEDAGOGICAL VIEWS OF CENTRAL ASIAN THINKERS AND THEIR IMPORTANCE IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM

Abstract. This article scientifically analyzes the pedagogical views of Central Asian thinkers, their theoretical ideas on education and upbringing, as well as the interrelation of these ideas with the modern education system. The study provides a comparative analysis of the pedagogical views of such great scholars and thinkers as Abu Nasr Farabi, Abu Rayhan Beruni, Abu Ali ibn Sina, Yusuf Khos Hajib, and Alisher Navoi, examining their theoretical approaches to the educational process. In addition, the article discusses some problems arising in today's education system and, based on the pedagogical heritage of Eastern thinkers, offers scientific conclusions and practical recommendations for overcoming them.

Keywords: pedagogy, education and upbringing, pedagogical heritage, Eastern thinkers, harmoniously developed personality, pedagogical problems, education system, comparative analysis.

Kirish. O'rta Osiyo qadimdan ilm-fan, madaniyat va ma'rifat markazlaridan biri sifatida tanilgan. Bu hududda yashab ijod qilgan ko'plab mutafakkirlar insoniyat sivilizatsiyasi rivojiga katta hissa qo'shgan. Ularning ilmiy merosi nafaqat falsafa, matematika, tibbiyot yoki astronomiya kabi fanlar rivojiga xizmat qilgan, balki pedagogika fanining shakllanishi va rivojlanishida ham muhim rol o'ynagan. Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari inson kamoloti, ma'naviy yetuklik va ilimga intilish g'oyalari bilan chambarchas bog'liqdir. Ularning asarlarida ta'lim va tarbiya masalalari insonning aqliy, axloqiy va jismoniy rivojlanishining muhim omili sifatida talqin qilinadi. Bu g'oyalar bugungi zamonaviy pedagogika nazariyasi bilan hamohang bo'lib, yosh avlodni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan konsepsiyalar bilan uyg'unlashadi. Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri yosh avlodni zamonaviy bilimlarga ega, mustaqil fikrlaydigan va ijtimoiy mas'uliyatli shaxs sifatida tarbiyalashdir. Biroq zamonaviy ta'lim tizimida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan,

bilimlarning yuzaki o'zlashtirilishi, o'quvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarining yetarli darajada shakllanmaganligi, ta'lim jarayonida nazariy bilimlar bilan amaliy faoliyat o'rtasidagi uzilish kabi muammolar kuzatilmoqda. Shu sababli Sharq mutafakkirlarining pedagogik merosini o'rganish va undan zamonaviy ta'lim tizimida samarali foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. O'rta Osiyo hududi qadimdan ilm-fan, ma'rifat va tafakkur taraqqiyotining muhim markazlaridan biri sifatida shakllangan. Mazkur hududda yashab ijod qilgan mutafakkirlar insonning ma'naviy kamoloti, bilim olishga intilishi, axloqiy tarbiyasi va jamiyat oldidagi mas'uliyati masalalariga alohida e'tibor qaratganlar. Ularning ilmiy va falsafiy merosida ta'limning inson hayotidagi o'rni, ustoz va shogird munosabatlari, bilim hamda tarbiyaning o'zaro bog'liqligi, yosh avlodni barkamol shaxs sifatida shakllantirish kabi masalalar muhim o'rin egallaydi. Shu jihatdan O'rta Osiyo mutafakkirlarining pedagogik qarashlarini o'rganish nafaqat tarixiy-ma'rifiy, balki zamonaviy ta'lim jarayoni uchun ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

O'rta Osiyo mutafakkirlarining pedagogik qarashlarining nazariy asoslari.

O'rta Osiyo mutafakkirlarining pedagogik qarashlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ular ta'limni inson kamolotining eng muhim omili sifatida baholaganlar. Bu mutafakkirlar ilm olishni inson hayotining eng muhim vazifalaridan biri deb hisoblaganlar. Sharq pedagogik tafakkurining asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, unda ta'lim va tarbiya jarayonlari bir-biri bilan uzviy bog'liq holda qaraladi. Mutafakkirlarning fikricha, faqatgina bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, yosh avlodda axloqiy fazilatlarini ham shakllantirish zarur. Bu pedagogik qarashlarda quyidagi asosiy g'oyalar muhim o'rin egallaydi: ilm olish inson kamolotining asosiy sharti hisoblanadi ta'lim jarayoni axloqiy tarbiya bilan uyg'un holda olib borilishi kerak ustoz-shogird an'anasi bilimlarni uzatishning muhim shaklidir jamiyat taraqqiyoti ma'rifat va ilm bilan chambarchas bog'liq. Ushbu g'oyalar Sharq pedagogik tafakkurining asosiy tamoyillarini tashkil etadi.

Abu Nasr Forobiyning pedagogik qarashlari.

Abu Nasr Forobiy Sharq uyg'unlash davrining yirik mutafakkirlaridan biri bo'lib, uning pedagogik qarashlari inson kamoloti va jamiyat taraqqiyoti masalalari bilan uzviy bog'liqdir. Forobiy ta'limni insonning aqliy rivojlanishining asosiy vositasi sifatida talqin qiladi.

Mutafakkir o'zining "Fozil odamlar shahri" asarida jamiyat taraqqiyoti uchun bilimli va axloqli shaxslarni tarbiyalash zarurligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, har qanday jamiyatning taraqqiyoti ko'p jihatdan uning fuqarolarining bilim darajasi va ma'naviy kamolotiga bog'liqdir.

Forobiy ta'lim jarayonini tizimli ravishda tashkil etish zarurligini ta'kidlab, bilimlarni bosqichma-bosqich o'rgatish g'oyasini ilgari suradi. Bu yondashuv zamonaviy pedagogikada qo'llanilayotgan tizimli ta'lim konsepsiyasi bilan hamohangdir.

Abu Rayhon Beruniyning pedagogik qarashlari

Abu Rayhon Beruniy ilmiy bilish jarayonida tajriba va kuzatuvning muhimligini ta'kidlagan buyuk allomalardan biridir. Uning pedagogik qarashlari ilmiy metodologiya bilan chambarchas bog'liq.

Beruniyning fikricha, bilim faqatgina kitobiy ma'lumotlar orqali emas, balki tajriba va kuzatuv orqali ham shakllanishi kerak. Shu sababli u ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi.

Zamonaviy ta'lim tizimida ham aynan shu muammo — ya'ni o'quvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarining yetarli darajada shakllanmaganligi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Beruniy g'oyalari ushbu muammoni hal qilishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Abu Ali ibn Sinoning pedagogik qarashlari

Abu Ali ibn Sino pedagogika sohasida ham muhim ilmiy qarashlarni ilgari surgan buyuk mutafakkirdir. Uning fikricha, bola tarbiyasi uning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi kerak.

Ibn Sino ta'lim jarayonida jamoaviy o'qitish usulining afzalliklarini ham ta'kidlaydi. Uning fikricha, jamoada ta'lim olish bolalarda o'zaro raqobat va bilimga intilish hissini kuchaytiradi.

Zamonaviy ta'lim tizimida esa ayrim hollarda individual o'qitish usullariga ortiqcha e'tibor qaratilib, jamoaviy ta'limning imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmayapti. Ibn Sino qarashlari ushbu muammoni bartaraf etishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Alisher Navoiyning pedagogik qarashlari.

Alisher Navoiy o'zining badiiy va falsafiy asarlarida inson tarbiyasi masalalariga alohida e'tibor qaratgan. Uning pedagogik qarashlari insonparvarlik, axloqiy poklik va ma'naviy kamolot g'oyalari bilan bog'liqdir.

Navoiy komil inson konsepsiyasini ilgari surib, insonning haqiqiy kamoloti bilim, axloq va ma'naviyat uyg'unligida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi.

Bugungi ta'lim tizimida esa ba'zan bilim berishga haddan tashqari e'tibor qaratilib, ma'naviy tarbiya masalalari yetarli darajada e'tiborga olinmaydi. Navoiy pedagogik qarashlari ushbu muammoni hal qilishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Qiyosiy tahlil: Sharq mutafakkirlari pedagogik qarashlarining umumiy va farqli jihatlari.

Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ularning barchasi ta'lim va tarbiya masalalariga alohida e'tibor qaratgan.

Forobiy ta'limning ijtimoiy ahamiyatini ta'kidlagan bo'lsa, Beruniy ilmiy bilish metodologiyasiga e'tibor qaratgan. Ibn Sino esa tarbiya jarayonining psixologik va pedagogik jihatlarini chuqur tahlil qilgan. Navoiy esa insonning ma'naviy kamolotiga alohida urg'u bergan.

Bu qarashlarning barchasi bir-birini to'ldiradi va pedagogika fanining rivojlanishiga muhim hissa qo'shadi.

Zamonaviy ta'lim tizimidagi muammolar va Sharq mutafakkirlari g'oyalari asosida ularni hal qilish yo'llari.

Bugungi ta'lim tizimida bir qator muammolar mavjud. Jumladan:

bilimlarning yuzaki o'zlashtirilishi

o'quvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarining yetarli emasligi

ta'lim va tarbiya o'rtasidagi muvozanatning buzilishi

nazariy bilimlar bilan amaliy faoliyat o'rtasidagi uzilish

Sharq mutafakkirlarining pedagogik g'oyalari ushbu muammolarni hal qilishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Masalan, Beruniy g'oyalari asosida tajriba va kuzatuvga asoslangan ta'limni rivojlantirish mumkin. Ibn Sino qarashlari asosida jamoaviy o'qitish usullarini keng qo'llash mumkin. Navoiy g'oyalari esa ma'naviy tarbiya tizimini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa. O'rta Osiyo mutafakkirlarining pedagogik qarashlari Sharq pedagogik tafakkurining muhim tarixiy bosqichini tashkil etadi. Ushbu mutafakkirlar ta'lim va tarbiya jarayonining nazariy asoslarini ishlab chiqib, inson kamolotini ta'minlashga qaratilgan muhim g'oyalarni ilgari surganlar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib va Alisher Navoiy kabi buyuk allomalar pedagogika fanining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan.

Forobiy ta'limni jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida baholab, bilimli va axloqli shaxslarni tarbiyalash zarurligini ta'kidlagan. Beruniy ilmiy bilish jarayonida tajriba va kuzatuvning ahamiyatini asoslab bergan bo'lsa, Ibn Sino ta'lim jarayonida yosh xususiyatlarini hisobga olish va jamoaviy o'qitish usullarining afzalliklarini ta'kidlagan. Alisher Navoiy esa insonning ma'naviy kamolotiga alohida e'tibor qaratib, komil inson g'oyasini ilgari surgan.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, O'rta Osiyo mutafakkirlarining pedagogik qarashlari quyidagi muhim ilmiy xulosalarni shakllantirish imkonini beradi. Birinchidan, ta'lim jarayoni faqat bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, insonning ma'naviy va axloqiy kamolotini ham ta'minlashi zarur. Ikkinchidan, ta'lim jarayonida nazariy bilimlar bilan amaliy faoliyat o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Uchinchidan, yosh avlodni tarbiyalash jarayonida mustaqil fikrlash, ijodkorlik va ilmiy izlanish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida zamonaviy ta'lim tizimida ayrim muammolar mavjudligi ham aniqlandi. Jumladan, ayrim hollarda ta'lim jarayonida bilimlarning yuzaki o'zlashtirilishi, o'quvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarining yetarli darajada shakllanmaganligi hamda ta'lim va tarbiya o'rtasidagi muvozanatning buzilishi kabi muammolar kuzatilmoqda. Sharq mutafakkirlarining pedagogik g'oyalari esa ushbu muammolarni hal qilishda muhim nazariy va metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Demak, O'rta Osiyo mutafakkirlarining pedagogik merosini chuqur o'rganish va undan zamonaviy ta'lim tizimida samarali foydalanish yosh avlodni har tomonlama barkamol shaxs sifatida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Taklif va tavsiyalar. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

Birinchidan, O'rta Osiyo mutafakkirlarining pedagogik merosini zamonaviy ta'lim tizimiga integratsiya qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Buning uchun pedagogika, pedagogika tarixi hamda ma'naviyat fanlari o'quv dasturlariga Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlarini chuqur o'rganishga qaratilgan maxsus mavzularni kiritish zarur.

Ikkinchidan, ta'lim jarayonida Beruniy tomonidan ilgari surilgan tajribaviy bilish metodlaridan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga hamda ilmiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, Ibn Sino pedagogik qarashlariga asoslanib, jamoaviy o'qitish usullarini keng qo'llash tavsiya etiladi. Bu o'quvchilarning o'zaro hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

To'rtinchidan, Alisher Navoiy pedagogik qarashlari asosida ta'lim jarayonida ma'naviy tarbiya masalalariga alohida e'tibor qaratish zarur. Bu yosh avlodga vatanparvarlik, insonparvarlik va axloqiy fazilatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, O'rta Osiyo mutafakkirlarining pedagogik qarashlari asosida innovatsion pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va ularni ta'lim jarayoniga joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Oltinchidan, pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida Sharq mutafakkirlarining pedagogik merosini chuqur o'rganishga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu kelajakdagi pedagoglarning pedagogik tafakkurini boyitishga xizmat qiladi.

Yettinchidan, O'rta Osiyo mutafakkirlarining pedagogik qarashlarini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish hamda ushbu yo'nalishda ilmiy-amaliy konferensiyalar tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Forobiy A.N. Fozil odamlar shahri. Toshkent: Fan.
- [2] Beruniy A.R. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. Toshkent.
- [3] Ibn Sino A.A. Donishnoma. Toshkent.
- [4] Navoiy A. Mahbub ul-qulub. Toshkent.
- [5] Hasanboyev J. Pedagogika tarixi. Toshkent.